

Testimoni: Teresa Favà Panisello. Nascuda a Tortosa el 22 d'abril de 1929.

Data de l'entrevista:

Presentació

Vaig nèixer lo 22 d'abril de l'any 29 a l'estació del Carrilet, perquè mon pare era el cap i allí tenia la casa. Mon pare era cap d'estació del Carrilet. Nascut a Tortosa. A la Raval de la Llet. Ma mare també era de Tortosa. Ella vivia a Santa Clara.

Després vam anar a València. I anant cap a aquí i cap allà, me'n recordo que es van encendre les esglésies i tot això. Anant pel tren, per tots los pobles que passàvem, hi havia les cremes de les esglésies.

La guerra: bombardeigs, afusellaments, la crema d'esglésies.

Quan ja estava la guerra començada, mon padrí va anar a deixar als de Bau allà dalt a Bilbao. Mon padrí era lo xofer i els va anar a deixar allà, i quan va baixar, va passar a buscar-nos per València perquè allí bombardejaven. A Tortosa no havien bombardejat encara.

Ai la guerra! A Santa Clara hi va haver, me'n recordo de ... Lo malestar que hi havia... Passaven, a la gent se l'emportaven de nit i els mataven. Entre Tortosa i Campredó hi havia un lloc que es deia **Los Ametllers**. Allí mataven a la gent. D'això me'n recordo perquè després m'ho ha explicat ma mare. Se'ls emportaven amb camions. I allí anaven en son demà a buscar als que s'havien emportat per a recollir-los i enterrar-los.

I en la guerra vam vindre a Santa Clara. Però jo, ma padrina i mon padrí, vivíem a la vora del parc, donant per darrere a l'estació. Los carrers aquells que hi ha... lo primer carrer era. I allí estava jo amb ma cosineta, que era de la

mateixa edat meua, i el cosinet. Jo llavors devia tindre ja set anys. Set anys i mig tenia quan va començar la guerra.

Ma cosineta va agarrar el xarampió i perquè no l'agarrés jo me van portar a Santa Clara. I aquell dia mateix, al tardet, va ser el dia que van bombardejar, lo primer bombardeig a Tortosa. Se n'anaven los soldats a l'estació i mon padrí havia anat a veure com se n'anaven, i ma padrina estava a casa amb la xiqueta, que estava malalta, i el xiquet, que era menut. Van tirar les bombes i van caure allí i van afonar la casa, i van morir ma padrina i els dos cosinets.

I llavors ens van fer marxar de Tortosa i vam anar tots cap allí a la muntanya.

Però abans de tot això, me'n recordo que... la crema de les esglésies, allà a Sant Francesc, tot los llibres... Jo vaig salvar un gaiatet de Sant Francesc, que el vaig portar per totes les muntanyes, però no sé que es va fer. A qualsevol hora... Llibres, bíblies, retrats... tot en un munt. Al convent de Santa Clara, això sí que ho vaig veure. Fins los taüts de dins dels nínxols van treure. Això ho vaig veure jo: los cadàvers... I en aquella edat, imagina't tu! Sempre ho he tingut gravat.

La caiguda del pont. Refugiats a la muntanya.

Des d'aquella muntanya vam veure la caiguda del pont, quan van bombardejar el pont. No sé si era en Divendres Sant o Dijous Sant. Perquè sé que ma mare va dir que va veure com queien les bombes totes platejadetes. Se veien totes lluentetes. I la iaia deia: "*Sinvergüenses*, poca vergonyes, no miren lo dia que és avui per ser que són dels d'ells." Nosaltres estàvem a la part roja.

I després, quan van fer lo front tant seguit, ens van fer marxar a una altra muntanya més cap a dins. Darrere del Coll de l'Alba, vam fer cap. I allí... mare si en vam passar! Hi havia tres famílies en una caseta. Allò que tenen dalt pallissa... amb unes escaletes muntàvem. I el dia que mon vam anar d'un lloc

cap a l'altre, tots carregats amb *bultos* al coll, com estos que marxaven, que a vegades surt a la tele, pos igualet, igualet!

I ens va deixar, la pastora amb qui anàvem sempre, una burreta per a portar més càrrega amb les sàrries, i mo'n vam anar d'una muntanya a l'altra, però caminant. Los crios, *natros*, amb un fardell al coll penjat i... cap a una altra muntanya! Me'n recordo que vam passar per un lloc que de segur que era la vora del barranc, i la sàrria sempre es decantava de cara al precipici. Mon padrí s'aturava i au! Ell i mon iaio tornaven a posar la sàrria bé. Tornàvem a caminar i al cap d'una estona... altra vegada!

Ma mare estava embarassada de la germaneta que va nàixer a Tarragona i que es va morir després a Tortosa, i anava amb una granera i una gallineta índia al costat, que estava covant. Oh! I d'una muntanya a l'altra, lo caixó de la gallineta que estava covant i *apoiada* a una granera... i embarassada que estava... I havíem de passar un d'això de... malesa, i tot de punxes. Me'n recordo que mon padrí, a *natros* ens va passar al coll perquè no ens punxéssim. I quan vam arribar en aquella caseta jo vaig dormir en una *carretilla* d'aquelles que porten los pagesos, allí dins vaig dormir jo, amb les cames i els braços penjant. I vam arribar ja de nit, i au! Tots a la pallissa! I allí vam viure fins que mo'n vam anar a Tarragona. Tres famílies vivíem.

La fam

Patint gana no m'ho preguntes. Posàvem rateres per als moixonets, los moixonets que agarràvem ens els menjàvem. Mon germà i jo, tot lo que trobàvem, figueres verdes i tot això, tot ens ho menjàvem. Llistonets. Fonoll! Fonoll. D'això ens feia ma mare menjar. I segó, i arròs que arreplegàvem.

Del Coll de l'Alba anàvem a l'Ampolla a buscar el racionament, i allí tenia a la iaia de part de mon pare, que vivia allí a l'Ampolla, i ens feia sal: amb aigua salada, ho posaven damunt les pedres, i, quan s'evaporava... Perquè tampoc teníem sal. Anàvem des del Coll de l'Alba fins l'Ampolla caminant. Amb unes avarques que ens feien, unes sandàlies de goma dels cotxes, que ens fumaven unes llagues que rai!

Mon pare, quan se va tombar el pont, estava a València. Se va quedar allà. Cada quinze dies venia, ens portava un saquet de cigrons, lo que arreplegava, lo que podia arreplegar. L'última vegada, pensant-se que agarrava un de cigrons o de fesols ens va portar xufles. Un saquet de xufles.

Mon iaio i ma tia, que era més gran, baixaven a Tortosa de la muntanya, pels horts, a veure què trobaven. I un dia, mon iaio va pujar carregat amb un sac de faves, allò que surten de vegades pel d'allò... I, ui, un sac de faves! Ens les vam pelar. I ens vam menjar primer les pells. I ens van donar un mal estar aquella nit! Tots, les tres famílies que anàvem... Tots dormíem allí a la pallissa. Ens vam passar tota la nit pujant i baixant les escaletes. "Senyor Jaume, lo llumener!" "Me cago en no se quantos! I quina nit m'esteu donant! I que no sé què!"

Pos temor... Bé, com érem crios... se veu diferent. Ara sí que m'esgarrifo de pensar-hi. Però, llavors, ho vivíem com una aventura. Però imagina't tres anys per estos mons, mal abrigats, sense sabates... No sé com ho fèiem. Sense menjar. Si arreplegaven arròs, sé que amb un cadup lo pelàvem una mica, després lo posaven a remullar i amb una botella lo mig aixafaven. I ma mare ens feia bunyols. Per a què fossin una mica més blanets ens posava segó, i llavors era una mica més tovet. Una vegada vam comprar una cabra i també la vam fer *en frito* a una gerra.

Tarragona. Els bombardeigs.

Vam fer cap a Tarragona perquè ma mare ja estava a punt de tindre el crio, i per les muntanyes... Per la mateixa muntanya que estàvem, l'última, el Pla dels Cocos, se deia, hi havia una d'això de presoners que feien carretera, i el metge d'allí la va visitar dos o tres vegades, a ma mare. I llavors, mon tio (padrí) diu: "Tots patim gana per aquí, pos anem a Tarragona." Perquè, mon padrí com se va quedar viudo i sense els dos crios, anava amb nosaltres. Ens va

fer de pare. I vam anar cap a Tarragona. I als crios, los presoners ens donaven menjar. Un plat de menjar per a natros.

A Tarragona, al carrer de la Nau núm. 3, vam estar, que està dalt, a la part vella, que està Pilatos i tot allò... I vam passar allí dos o tres dies. I menjant no res, aigua i avellanes que hi havia. Allí a la casa que ens van deixar per estar, hi havia una habitació tota plena de sacs d'avellanes, i ma mare no volia que en toquéssim cap, que no eren nostres. Teníem un sentit de la... de massa bons, mira, massa bons. Perquè ho teníem i no ens ho deixava tocar, que no era nostre. De la casa esta, baixàvem, no sé si era al tercer pis que vivíem, quan tocava la sirena, amb un crió cadascú. Mon iaio, mon padrí, ma mare... cap a baix al refugi. I arribàvem baix i ja s'havia acabat lo bombardeig. Al final, van decidir tots los grans que no baixàriem, que fessin lo que Déu volgués. I no vam baixar més, no.

Després de la Guerra: tornada a Tortosa. La família Bau.

La família Bau a la.. ai! La família Bau a casa de mon padrí van deixar estovalles de fil, coberts de plata, medalles... tot un munt de coses... I ho vam portar tota la guerra amb nosaltres. La coberteria la vam portar amb nosaltres. Quan se va acabar la guerra encara vam estar bastant temps a Tarragona, perquè no sabíem si teníem casa a Tortosa o no en teníem. Van vindre mon iaio i ma tia la fadrina a peu des de Tarragona, fent jornades, a veure com teníem la casa. La teníem bé, però dalt de tot s'havia emportat una teulada un obús.

Vam anar al de Bau, a parlar amb ell...(a Tarragona), i li vam donar tot lo que portàvem, perquè no era nostre, que, com van tombar la casa de mon padrí, hauríem pogut dir que s'havia perdut. Ho vam arreplegar de les bombes, de les escombraries, i li vam portar. I com a benefici ens va enviar cap a Tortosa amb un camió. Dalt, tots dalt! Tapats. Amb un fred que feia, que era hivern, i nevava i tot, tapats amb la lona del camió cap a Tortosa. No ens va donar res més. I quan vam vindre de Tarragona, lo que ens portava amb lo camió se va

aturar a passar la nit a Móra, i ens va baixar de dalt. Ens va baixar els matalassos que portàvem i a l'entrada (de casa) d'ell, que hi havia foc, vam dormir allí. Va fer més aquell que Bau. Ens van donar sopar, del que tenien, pobres, perquè llavors no teníem ningú res. I en son demà ens van portar cap a Tortosa. A Ferreries, vam fer cap, i de Ferreries vam passar amb barques a l'altra part. I llavors la postguerra no me preguntes...